

Jagoda JURIC KAPPEL
Beč, Austrija
jagoda.kappel@univie.ac.at

UDK 272-282.7(497.5):003.349.1
27-175.2:811.163.42'255
DOI: <https://doi.org/10.31745/s.75.4>
Prethodno priopćenje
Primljen: 2. svibnja 2023.
Prihvaćen: 7. studenoga 2023.

PREVODITELJSKO-PRERAĐIVAČKI POSTUPAK HRVATSKIH GLAGOLJAŠA U BREVIJARSKIM PRIJEPISIMA TEKSTA *OTKRIVENJA*

U ovome se radu prikazuju odnosi odabranih hrvatskoglagoljskih brevijarskih prijepisa knjige *Otkrivenje* prema njihovim crkvenoslavenskim i inojezičnim predlošcima. Iz njih se mogu dijelom prepoznati različiti prevoditeljsko-prerađivački postupci pojedinih pisara. Zanimljive su inačice iz *Brevijara Vida Omišljanina* (BrVO) i njegove krčke skupine (BrVb₁, BrVb₂ i BrPad) koje se kao jedine među ostalim hrvatskoglagoljskim spomenicima oslanjaju i na vrlo staru crkvenoslavensku maticu blisku bosanskim tekstovima. Svi se ti prijepisi mogu na temelju ovdje provedene analize svrstati u četiri skupine: 1) BrVO, BrVb₁, BrVb₂ i BrPad; 2) BrVat₅ i BrBer₂ I; 3) BrN₂; 4) BrMosk I. Sličnu podjelu potvrđuju i istraživanja drugih biblijskih knjiga. Ključne riječi: hrvatskoglagoljski brevijari, *Otkrivenje*, pisarska norma, preslavizmi, leksičko-tekstne razlike, prevoditeljsko-prerađivački postupci

1. UVOD

*Hvalit' ubo pisca ruku*¹

Većina hrvatskoglagoljskih brevijara sadržava biblijsku knjigu *Apokalipsa* ili *Otkrivenje*. Neki je donose u cjelini (BrBer₂ I 169c–181d, BrN₁ 133d–144b, BrN₂ 131b–143b, BrVat₅ 123d–135d, BrVO 265a–282a), neki s lakunama (BrMosk I 125a–135a sadrži retke: Otk 1,1–2,8; 6,12–22,21), a neki fragmentar-

¹ *Brevijar Vida Omišljanina*, 341d/24–25. Preslovljeni tekst v. JURIC KAPPEL; KAPPEL; VELA 2023.

no (BrVb₁ 173a–179c i BrVb₂ 135d–148b sadrže sljedeće retke: Otk 1,1–5,10; 19,11–22,21, BrPad 194b–203d sadrži retke: Otk 1,1–3,2; 19,11–22,21).²

Usporednom analizom prijepisa u odabranim hrvatskoglagoljskim brevijarima (kojih ima ukupno 32) BrBer₂ I, BrMosk I, BrN₂, BrVat₅ te BrVO sa skupinom BrVb₁, BrVb₂ i BrPad moguće je s obzirom na prevoditeljsko-prerađivačke postupke razlikovati ove skupine:

- 1) arhaična: BrVO sa svojom omišaljsko-krčkom skupinom, BrVb₁, BrVb₂ i BrPad
- 2) BrVat₅, BrBer₂ I
- 3) BrN₂
- 4) BrMosk I.

Istraženi materijal otkriva da su mnogi glagoljaši u različitome omjeru bili vični latinskom jeziku pa ih se katkad može smatrati prevoditeljima određenih dijelova tekstova i/ili njihovim redaktorima (usp. ŠIMIĆ; VELA 2021). Te se postavke dodatno potvrđuju leksičkim i tekstnim primjerima iz navedenih brevijara.

Važno je napomenuti da se ovaj rad ne bavi tehnikom prevođenja i prerada, nego prikazuje odnose pojedinih inačica prema njihovim crkvenoslavenskim i inojezičnim predlošcima te međusobne veze različitih inačica na osnovi usporedbe konkretnih tekstnih odsječaka. Tu se potvrđuju rezultati prethodnih istraživanja Zdenke Ribarove, Helene Bauerove, Antonije Zaradije Kiš, Petre Stankovske i Vesne Badurine Stipčević,³ koji se odnose na neke druge hrvatskoglagoljske ne samo liturgijske tekstove.

Hrvatskoglagoljski se liturgijski kodeksi, kako je već dobro poznato, mogu prema provenijenciji smjestiti na konzervativni sjever (Krk i Istra) i pomlađeni jug (Krbava i Lika), a između njih stoje prijelazni prijepisi (v. PANTELIĆ 1967: 68–69). Važno je naglasiti da nema potpuno jednakih tekstova među hrvatskoglagoljskim kodeksima. Svi su oni mješoviti, pri čemu je materijal kombiniran na raznovrsne načine, preuziman iz različitih izvora. Raspon ide od BrVO, koji je posebnost među hrvatskoglagoljskim kodeksima, uključujući i knjigu *Otkrivenje*, pa sve do BrMosk I. Potonji se ističe kao kodeks koji barem dijelom najdosljednije prati svoju latinsku maticu, često s vrlo originalnim rješenjima te, preuzimajući katkad od starijih izvora, pronalazi odgova-

² Za popis biblijskih čitanja u hrvatskoglagoljskim brevijarima, uključujući ona iz *Otkrivenja*, v. BAKMAZ 2004. U nastavku teksta, primjeri iz BrVO, BrBer₂ I, Rad, Hv i MI navode se prema izdanjima transliteracija tih izvora navedenima u popisu izvora i literature.

³ RIBAROVA 1987; BAUEROVÁ 1991; ZARADIJA KIŠ 1997; STANKOVSKA 2012; BADURINA STIPČEVIĆ 2021.

rajuće narodne riječi: npr. *debelke* BrMosk I 127a za *list'e* BrVO 270b u Otk 6,13 (usp. lat. *grossos suos*, grč. τοὺς ὀλίγους αὐτῆς, više o ovom primjeru v. u 5. poglavlju ovoga rada), *ēbl̄ke* za *ovoće* u Otk 18,14 (*ēb'l̄ke* BrN₂ 140d BrMosk I 132b, *ovoće* BrVO 278a *voća* BrVat₅ 132d) ili *ēdotvor̄e* za *korēn̄b* i *travlenie* u Otk 9,21 (*ēdotvorii* BrN₂ 196c *ēdotvori* BrMosk I 128a *koreni* BrVO 271d *travleniē* BrVat₅ 129b).

Uvođenje svakoga novog teksta može naravno izmijeniti dojam koji se stječe na temelju navedenih citiranih hrvatskoglagojskih kodeksa. Svaki novi tekst sa sobom nosi potencijalne varijacije u stilu, jezičnim značajkama te načinu obrade sadržaja.

2. POSEBNOSTI TEKSTA OTKRIVENJA U BREVIJARU VIDA OMIŠLJANINA

BrVO, u kojem se tekst *Otkrivenja* nalazi na 265a/4–282a/16 (JURIC KAPPEL; KAPPEL; VELA 2023: 613–647), jedini je od hrvatskoglagojskih prijepisa te knjige koji se u većem opsegu temelji i na jednoj od arhaičnih ćiriličnih matica. Sve hrvatskoglagojske inačice, uključujući i one koje slijede prijevod prema *Vulgati*, sadržavaju preslavizme (usp. ŠIMIĆ 2021: 356). U BrVO se objedinjuju dvije crkvenoslavenske tradicije: dvije ćirilične – arhaična i preslavska – te hrvatskoglagojska koja uključuje i prijevode i prerade (iako u ograničenome omjeru) prema latinskome izvorniku.⁴

To se jasno očituje u pristupu Vida Omišljanina, koji se u tekstu *Otkrivenja* pridržava određenih norma. U njegovu brevijaru npr. koristi se riječju *vsedržitel̄b* (grč. παντοκράτωρ) kao u ćiriličnim prijepisima te biblijske knjige. Nasuprot tomu, u drugim je hrvatskoglagojskim tekstovima nerijetko na tome mjestu *vsemogi* (lat. *omnipotens*). Nadalje, vrlo je često navod *Spas̄b* vs. *Isus̄b*, što ne poznaju ćirilični prijepisi iako je riječ o izrazu potvrđenu već u kanonskim spisima.⁵ Zatim, upotrebljava se gotovo isključivo protobugarizam *kapiče* vs. *idol-*, odnosno baltoslavizam *srēn̄b* vs. *bēl̄b*, što nije karakteristično za druge hrvatskoglagojske prijevode te biblijske knjige, ali je riječ o izrazima koji se sreću u bosanskim i ruskim spisima. Dodatno, primjećuje se

⁴ »Kad je pak riječ o brevijarima, treba istaknuti činjenicu da skupina brevijara, uglavnom onih koje po postanku možemo vezati uz otok Krk, ostaju gotovo nezahvaćeni prilagođavanjem *Vulgati*, ili tek izuzetno u neznatnoj mjeri« (TANDARIĆ 1993: 316).

⁵ Više o odnosu imena *Spas̄b* i *Isus̄b* v. VELA 2023.

dosljedno izbjegavanje riječi *knezь* u korist preslavizma (?) *staréšina* za grč. ἄρχων, lat. *princeps*. Takav odabir riječi ukazuje na to da se Vid Omišljanin pri sastavljanju svojega teksta vjerojatno koristio izvorima koji nisu tipični za hrvatske crkvenoslavenske prijevode.

U pisanju riječi *vsedržitelь* (Otk 1,8) i *kapiće* (Otk 2,14), BrVO ima sličnosti s BrN₂ a u prvome primjeru i s BrPm, koji je ovdje samo sporadično uvršten u istraživanje. Međutim, u drugim dijelovima BrVO pojavljuju se i riječ *vsemogi* i riječ *knezь*.

Tu se postavlja pitanje o normi u pojedinim crkvenoslavenskim žanrovima, posebice u kontekstu *Otkrivenja* u BrVO, gdje su uočljive određene leksičke značajke. Ova je analiza u skladu s mišljenjem Josipa Leonarda Tandarića o liturgijskim tekstovima koji »sačinjavaju sadržajno i jezično prilično zatvorenu cjelinu« (TANDARIĆ 1993: 21). Ta pak zatvorenost omogućuje uspostavu određenih pravila kojih se može pridržavati u analizi i interpretaciji crkvenoslavenskih tekstova.

3. PRESLAVIZMI

Osim starijih riječi koje su u BrVO prisutnije nego u ostalim hrvatskoglagoljskim kodeksima i često ga povezuju s konzervativnim ćirilčnim prijepisima, u njemu se nalaze brojni preslavizmi koji su zajednički svim hrvatskoglagoljskim inačicama, a vrlo su rijetki u bosanskim (usp. JURIC KAPPEL 2002: 90; JURIC KAPPEL 2004: 187). Udio preslavizama u BrVO ipak je manji, ponajviše zbog znatnoga udjela arhaičnih jezičnih svojstava u njemu, što se može primijetiti u usporedbi s drugim hrvatskoglagoljskim tekstovima (ovdje zastupljenim uglavnom inačicama iz BrBer₂I), kako je navedeno u priloženome popisu u bilješci.⁶

⁶ V. primjere u kojima se BrVO slaže s bosanskim rukopisima i razlikuje od BrBer₂I: Otk 1,4: *blagoděťь* Rad 1v BrVO 265a *blagoditь* Hv 133r vs. *milostь* BrBer₂I 169d (deest MI 134a); Otk 17,3: *na zviriju črvleni* Rad 39r *na zvěri črvlenomь* Hv 145v *na zvěry črvlenu* MI 138c *na zvěre črvleně* BrVO 276a vs. *na zviru pastri* BrBer₂I 177d *na zvěrete pastre* BrN₂ 139c; Otk 17,6: *divomь veliemь* Rad 39v *divom' veliem'* BrVO 276b *divomь veliomь* Hv 145v *děvomь velicimь* MI 138d vs. *čudomь veliemь* BrBer₂I 178a; Otk 17,7: *Počto se diviši* Rad 39v Hv 146r *po čto se děviši* MI 138d *počto diviši se* BrVO 276b vs. *čto čudiši se* BrBer₂I 178a; Otk 3,2: *vь koi godь* Rad 7v *vь koe godь* MI 129c *vь ki godь* Hv 135r *v ku godinu* BrVO 267a vs. *ki časь* BrBer₂I 172a; Otk 17,1: *g(lago)la sь mnoū* Rad 38v Hv 145v MI 138c *g(lago)le sь mnoū* BrVO 276a vs. *r(e)če mne* BrBer₂I 177d; Otk 19,10: *g(lago)la mi* Hv 147v Rad 45r Hv 140c BrVO 278d vs. *r(e)če mi* BrBer₂I 179a; Otk 3,10: *ot godini* Rad 8v MI 130a BrVO 267b *ot godyni* Hv 135v vs. *ot časa* BrBer₂I 172b; Otk 6,1: *gredi* Rad 13v

Tako se u prijepisu knjige *Otkrivenje* iz BrVO uz brojnije starije riječi nalaze, među ostalim, i ovi izrazi: *bludь tvoriti* (Otk 2,14 i Otk 2,20: *bludь tvoriti*

Hv 137r MI 131c BrVO 269d vs. *pridi* BrBer₂ I 173b; Otk 15,1: *érostь* Rad 35r Hv 144v MI 137c *érost'* BrVO 275a vs. *gnivь* BrBer₂ I 177a; Otk 15,4: *ézici* BrVO 275a, *ezici* Rad 35v Hv 144v MI 137d vs. *narodi* BrBer₂ I 177b; Otk 2,21: *lêto* Rad 6v Hv 134v MI 129b BrVO 266c vs. *vrimе* BrBer₂ I 171d; Otk 2,21: *ot lûbodêénié svoego* Rad 6v BrVO 266c *ot lûbodiénié svoego* MI 129b *ot lûbodyénié svoego* Hv 134r vs. *ot bluda ee* BrBer₂ I 171d; Otk 19,2: *lubodéaniem'* Rad 44r/v *lubodéaniem' svoimь* Hv 147v *lubodiéniem' svoimь* MI 140b *lûbodêéniem' svoim'* BrVO 278c vs. *v blûdi svoemь* BrBer₂ I 179a; Otk 6,12: *mêsecь* BrVO 270b *m(ê)s(e)сь* Rad 15v Hv 138r *m(êse)сь* MI 131d vs. *luna* BrBer₂ I 173c; Otk 17,5: *mr'zostem'* BrVO 276a *mrъzostemь* Rad 39v Hv 145v MI 138d vs. *zlobamь* BrBer₂ I 178a; Otk 16,2: *načrъtanie zvêri* Hv 144v MI 137d–138a *načrъtanie zviri* Rad 36r *načr'tanie zvêra* BrVO 275b vs. *znamenie zvera* BrBer₂ I 177b; Otk 2,26: *oblastь* Rad 22v Hv 135r MI 129c *oblast'* BrVO 266d vs. *vlastь* BrBer₂ I 172a; Otk 9,19: *oblastь* Rad 22v Hv 140v *oblast* MI 134a *oblast'* BrVO 271d vs. *vlastь* BrBer₂ I 174d; Otk 11,6: *oblastь* Rad 25r Hv 141r MI 134d *oblast'* BrVO 272b vs. *vlastь* BrBer₂ I 175b; Otk 14,18: *oblastь* Rad 34v Hv 144r MI 137b *oblast'* BrVO 274d vs. *vlastь* BrBer₂ I 177a; Otk 6,6: *olié* MI 131c *olyê* Hv 137v *olê* Rad 14v *olêé* BrVO 270a vs. *mas'la* BrBer₂ I 173c; Otk 16,20: *vsakь otokь* Rad 38v (*i vsaki*) *ottokь* MI 138c *vsaki otokь* Hv 145v *vsъk otok'* BrVO 275d vs. *vsî o(s)trovi* BrBer₂ I 177d; Otk 15,7: *piêlь* Hv 144v *pielь* BrVO 275b *pyêlь* MI 137d *fiêli* Rad 36r BrVO 275b vs. *sasudi* BrBer₂ I 177b; Otk 16,1: *piêlь* Hv 144v *pielь* BrVO 275b *pyêlь* MI 137d *fiêli* Rad 36r BrVO 275b vs. *sasudi* BrBer₂ I 177b; Otk 18,7: *ridanié* Rad 41v Hv 146v *ridanê* MI 139c *ridanie* BrVO 277c vs. *plača* BrBer₂ I 178c; Otk 1,3: *sbludajuče* Rad 1v Hv 133r *sblûdaût'* BrVO 265a vs. *hranitь* BrBer₂ I 169c (deest MI); Otk 9,3: *oblast' skor'pii z(e)ml'ni* BrVO 271b, *oblastь skorъpie zemlъnie* Rad 20v *oblastь skorъpye zemlъne* Hv 139v *oblastь êko skorъpie zemlъnie* MI 133c vs. *vlastь krapove z(e)mle* BrBer₂ I 174c; Otk 9,1: *studenьca* Rad 20v Hv 139v *studenca* MI 133c BrVO 271b vs. *kladeža* BrBer₂ I 174c; Otk 18,3: (*ot lasti*) *svirepinîé* Hv 146v (*ot lъsti*) *svirepinьé* MI 139b (*ot lъsti*) *sverêfînié* Rad 41r (*ot lъsti*) *sverêpié* BrVO 277c vs. *ot silь raž'zenié* BrBer₂ I 178b; Otk 14,19: *točylo* Hv 144r *točilo* Rad 34v Hv 137c BrVO 275a vs. *tiskь* BrBer₂ I 177a; Otk 21,13: *ot ustoka* Hv 149v Rad 51v MI 142b *ot vstoka* BrVO 281a vs. *ot ishoda* BrBer₂ I 180c; Otk 2,10: *vêncьь* Hv 144v *vêncь* Hv 134r MI 128d *vîncь* Rad 5r *vêncь* BrVO 266b vs. *krunu* BrBer₂ I 171c; Otk 19,8: *vь visonь* Hv 147v Rad 45r *u visonь* MI 140c *vь visin'* BrVO 278d vs. *v rizu* BrBer₂ I 179a; Otk 20,1: *želézno uže* Hv 148r MI 141b *želizno uže* Rad 47v *želézno uže* BrVO 280a vs. *verugi* BrBer₂ I 179c; Otk 17,2: *živuče na z(e)mli* Rad 39r *živuče na zemli* Hv 145v MI 138c *živučei na z(e)mli* BrVO 276a vs. *sedečei na z(e)mli* BrBer₂ I 177d.

Usp. primjere u kojima je stanje nešto drugačije u odnosi na prethodne: Otk 1,17: *g(lago)le* Rad 3r Hv 133v MI 128b vs. *reki* BrVO 265c BrBer₂ I 170b; Otk 9,9: *branь* Rad 72v MI 133d Hv 140r vs. *ratь* BrVO 271c vs. *pobedu* BrBer₂ I 174c; Otk 9,7: *branь* Rad 72r MI 133c Hv 140r BrBer₂ I 174c vs. *ratь* BrVO 271b; Otk 21,23: *m(ê)s(e)ca* Rad 53r Hv 150r *m(êse)ca* MI 142c vs. *luni* BrVO 281b BrBer₂ I 181b; Otk 17,13: *volu* Rad 40r Hv 146r vs. *umь* MI 139a BrBer₂ I 178b BrVO 276b; Otk 8,8: *vtori* BrVO 271a, *utori* Rad 19v, *ũ* MI 133a vs. *drugi* BrBer₂ I 174b *drugy* Hv 139v; Otk 16,2: *têlesi ego* Hv 144v Rad 36r MI 138a vs. *obrazu ego* BrBer₂ I 177b (omm. BrVO 275b); Otk 14,14: *vênacь* Hv 144r *vinacь* MI 137b *vîncь* Rad 34r *vêncь*⁷ BrVO 274c *venacь* BrBer₂ I 177a vs. *krunu* BrN₂ 138c.

BrVO 266b i 266c; Otk 21,8: *bludь tvorečim'* BrVO 280d), *lěvь* (Otk 10,2: *lěvuū* BrVO 271d), *maslo* (Otk 18,13: *masla* 277d), *mimoiti* (Otk 17,10: *mi-moišlo est'* BrVO 276b), *palica* (Otk 2,27: *paliceū* BrVO 266d), *ratь* (Otk 9,9: BrVO 271c; Otk 20,7: BrVO 280b; Otk 9,7: *rat'* BrVO 271b;), *reči* (Otk 5,5: *reče* BrVO 268b; Otk 22,9: *reče* BrVO 281d), *sъblazьnь* (Otk 2,14: *sъblazьn'* 266b), *sъborь* (Otk 3,9: *sborа* BrVO 267a), *sъboriče* (Otk 2,9: *sboriče* BrVO 266a), *sъhraniti* (Otk 22,9: *shraneči* BrVO 281d), *strana* (Otk 10,11: *stranah'* BrVO 272b; Otk 19,15: *strani* BrVO 279d; Otk 20,3: *stranь* BrVO 280a; Otk 20,7: *strani* BrVO 280b), *тсѣиū* (Otk 9,4: *тсѣиū* BrVO 271b), *vrěme* (Otk 20,3: *vrěme* BrVO 280b), *vъzduhь* (Otk 9,2: *vzduh'* BrVO 271b), *židovski* (Otk 9,11: *židovski* BrVO 271c), *žizьnь* (Sir 24,25 u *beršu* iza Otk 1,16: *žizni* BrVO 265c).

Broj preslavizama u BrVO znatno se povećava pri kraju *Otkrivenja*. Taj dio teksta dijelom je prisutan i u BrVb₁, BrVb₂ i BrPad (Otk 19,11–22,21). Ali primjera ima i u na drugim mjestima, npr. moguća pogreška *elmaže* (Otk 2,2), zajednička svim krčkim prijepisima (BrVb₁, BrVb₂, BrPad i BrVO), može ukazivati na odnos pisara tih prijepisa prema preslavizmima (v. Primjer 1.). Čini se da je pisar nejasnoću ili nečitljivost u predlošku iz kojega je prepisivao pokušao razriješiti time što je na to mjesto unio preslavizam *elmaže*, što može upućivati na to da je taj leksem učestao u njihovu rječničkome fondu.⁷

Primjer 1.: *Otkrivenje* 2,2

g(lago)lūčee sebê ap(usto)li ne su e obrête · el'maže · (BrVO 265d BrVb₁ 173d BrPad 195d)

vs.

g(lago)lučee sebê ap(usto)li biti, i nêsutь, i obrite e lъzei (Rad 4r obrête lažei Hv 134r obrête e lъže Ml 128c)

g(lago)lūče sebe ap(usto)li bo ne sutь obretateli laže suče · (BrBer₂ I 170bc)

g(lago)lūčee s(e)bê ap(usto)li bo ti nesut' ob'ret(a)тели laže suče · (BrMosk I 125d BrVat₃ 124c)

ap(usto)li nesut' obreti eli laže suče · (BrN₂132a)

grč. τὸὺς λέγοντας ἑαυτοὺς ἀποστόλους καὶ οὐκ εἰσὶν καὶ εὐρεῖς αὐτοὺς ψευδεῖς.

lat. *eos qui se dicunt apostolos et non sunt et invenisti eos mendaces.*

⁷ Latinski i grčki predlošci navode se u ovome radu prema izdanjima BIBLIA 1975 i NESTLE; ALAND 1993.

Suče nedostaje u BrVO, BrVb₁, BrVb₂, BrPad i bosanskim rukopisima Hv, Ml i Rad. U BrN₂ se popravljaju *elmaže* u *eli laže*, što bi upućivalo na vezu s krčkim tekstovima. Nadalje, jasno se uočava da u BrN₂ počinje ispisivanje *elmaže*, ali se (kasnije) ispravljaju prema nekome drugom predlošku, vjerojatno sličnom kakav su imali BrMosk I ili BrVat₃, u kojima je zapisano ispravno *laže*.

U BrVO se primjećuju zanimljivi izbori u retku Otk 9,4, koji se ne ponavljaju u drugim usporednim inačicama toga teksta (v. Primjer 2.): neposredno uz rijedak arhaizam *zлак* pojavljuje se preslavizam *тъчиū*. Čini se da su izbori kombinacija leksema koji pripadaju starijim i novijim jezičnim slojevima češći u BrVO, što također govori o pisarevu odnosu prema rječniku različita podrijetla.

Primjer 2.: Otkrivenje 9,4

i rečeno bê imъ · da ne vrêdet' travi z(e)ml'nie ni vsъkogo złaka · i vsъkogo drêva · na tč(i)ū č(lovê)ki · iže ne imutъ znamenîê b(o)žîê na čelêh' (BrVO 271b; nema svoihъ, prema lat.)

vs.

i r(e)čeno b(i)si imъ da ne êdetъ trave zeml'nie ni vsakogo zlak<a>, ni vsakogo driva, tьkmo člov(ê)ki iže ne imutъ pečati b(o)žîe na čelîhъ svoihъ (Rad 20v/21r złaka Hv 139v/140r Ml 133c)

i r(e)če imъ · da ne êste trave z(e)m(a)lnie ni dreva krome č(lovê)ki iže ne imutъ pečatъ b(og)a živago na čelêhъ svoihъ (BrBer₂ I 174c)

i reče imъ da êste trave · z(e)mlenie ni drêva raz'vê č(lovê)ci iže ne imutъ pečati b(og)a živago na čelêhъ svoihъ (BrVat₃ 128d omm. u BrBer₂ I i BrVat₃)

i p(o)v(e)leno bis(tъ) imъ da ne vrêdili bi seno zeml(b)no ni vs(a)ko zelenoe ni vs(a)ki dubъ · kromê tьkmo č(lovê)če iže ne imatъ zn(a)m(e)niê b(o)žîê v čelêhъ svoihъ (BrN₂ 136a)

i p(o)v(e)lêno bis(tъ) imъ · da ne v'netili (!) bi sêno zemle ni vs(a)koe zelenoe · i vs(a)ki dubъ k'romê toliko č(lovê)ki ki ne imaûtъ zn(a)m(e)niê b(o)-žîê v' čelêhъ s'voihъ (BrMosk I 128a)

grč. καὶ ἐρρέθη αὐταῖς ἵνα μὴ ἀδικήσουσιν τὸν χόρτον τῆς γῆς οὐδὲ πᾶν χλωρὸν οὐδὲ πᾶν δένδρον, εἰ μὴ τοὺς ἀνθρώπους οἵτινες οὐκ ἔχουσιν τὴν σφραγίδα τοῦ θεοῦ ἐπὶ τῶν μετώπων.

lat. *Et praeceptum est illis ne laederent faenum terrae neque omne viride neque omnem arborem nisi tantum homines qui non habent signum Dei in frontibus.*

Sprega moravizma *skrǫbb* s njegovom preslavskom inačicom *pečalb* u sintagmi *skr'bnie pečali* (BrVO 53d/28–54/a1) dobro ilustrira pisarov širokogrudan odnos prema riječima različite regionalne provenijencije.

Ti su primjeri utoliko važniji što se jedan od predložaka BrVO smatra izvornikom bliskim bosanskim kodeksima koje karakterizira vrlo arhaičan jezik te nepoznavanje i/ili izbjegavanje preslavskih riječi⁸ (usp. JURÍĆ KAPPEL 2002: 88). Treba istaknuti da se u svim bosanskim prijepisima često pojavljuje inače dosta rijedak preslavizam *istovǫ*, dok se u BrVO na tim mjestima upotrebljava *istinǫnǫ*, unatoč tomu što se u drugim dijelovima toga brevijara nalazi i oblik *istovǫ* (usp. MIHALJEVIĆ 2015: 570).

U retku Otk 21,5 (v. Primjer 3.) bosanski tekstovi daju prednost preslavizmu *istovǫ*, dok u BrBer₂ I i BrVat₅ susrećemo moravizam *rěsanǫ*, *res'na*, koji se u BrVO i bosanskim prijepisima *Otkrivenja* rijetko pojavljuje, ali se često nalazi u ostalim dijelovima brevijara odnosno zbornika (Hv, MI i Rad).

Primjer 3.: *Otkrivenje* 21,5

napiši êko si slovesa virǫna istova sutǫ (Rad 50v Hv 149r MI 142a)

vs.

piši êko siê s(love)sa prev(ê)rna sutǫ i is'tin'na (BrMosk I 134a)

piši êk(o) siê s(lo)v(e)sa pr(a)v(e)dna (!) sutǫ i is'tin'na (BrN₂ 142b)

piši êk(o) siê s(love)sa prever'na sutǫ i res'na (BrBer₂ I 180b BrVat₅ 134b)

piši êko si sl(o)vesa vërna mi sutǫ (BrVO 280d BrVb₁ 178c)

grč. Γράψων, ὅτι οὗτοι οἱ λόγοι πιστοὶ καὶ ἀληθινοὶ εἰσιν

lat. *scribe quia haec verba fidelissima sunt et vera.*

BrVO i BrVb₁ nakon *vërna* nemaju nijednu od inačica *istinǫna*, *rěsǫna* ili *istova*.⁹ Taj izostanak također ukazuje na specifičnost tih prijepisa u odnosu na druge hrvatskoglagojske brevijare.

⁸ U tekstu *Otkrivenje* potvrđeni su u svim bosanskim inačicama ovi preslavizmi: *bludǫ* (Otk 9,21: *bluda* Rad 22v MI 134a *oblasty* (!) Hv 140v), *istovǫ* (Otk 19,9: *istova* Rad 45r Hv 147v MI 140c; Otk 21,5: *istova* Rad 50v Hv 149r MI 142a; Otk 22,6: *istova* Rad 54r Hv 150r MI 143a), *mimoiti* (Otk 21,4: *mimoidutǫ* Rad 50r Hv 149r MI 141d), *pečalb* (Otk 1,9: *vǫ pečuljehǫ* Rad 2r *vǫ pečale* Hv 133r *vǫ pečulehǫ* MI 128a), *žiznǫ* (u naslovu uz Otk 7,4: *žiznǫ* Rad 16v *žuzanǫ* Hv 138r *žizanǫ* MI 132a). Jedino bosanski prijepis iz *Mletačkoga zbornika* ima i izraze *bludǫnica* Otk 17,1 (*bludǫnice*, MI 138c *lubod<ǫ>ce* Rad 38v *luboděice* Hv 145v) i *palica* (Otk 19,15: *paliceju* MI 140d *žbzlomǫ* Rad 46r *žazlomǫ* Hv 148r), u čemu ga prati npr. BrBer₂ I.

⁹ U BrVO se moravizam *rěsnota* nalazi u *beršu* (tj. izvan integralnoga teksta) iza retka Otk 1,16, dok se u BrVb₁ 173b isti *berš* nalazi iza retka Otk 1,6: *Vǫ mně vsa milostǫ života i rěsnoti · Vǫ mně vsako upvanie žizni i sili.*

4. VEZE BREVIJARA VIDA OMIŠLJANINA S BOSANSKIM PRIJEPISIMA

Nesumnjive su i vrlo važne leksičko-tekstne (i druge) veze između BrVO i bosanskih kodeksa (MIHALJEVIĆ 1997). I to upućuje na raznovrsnost većega broja izvora koji se često smjenjuju u procesu nastanka BrVO: jednoga arhaičnoga, jednoga kasnijeg preslavskoga, kao i dijelom prijevoda prema *Vulgati* (usp. TANDARIĆ 1993: 316). Takva srodna mjesta BrVO i bosanski spomenici duguju nekoj od zajedničkih matrica, o čemu svjedoče i odabrani citati koji slijede.

Interpolacija iz *Komentara Andrije Cesarijskoga* unesena između redaka Otk 17,3 i Otk 17,4 nesumnjiv je dokaz da je BrVO došao u dodir s nekim ćiriličnim tekstom koji ju je također imao (v. Primjer 4.). Drugi hrvatskoglagoljski prijepisi *Otkrivenja* (koliko je dosad poznato) ne sadržavaju nijedan dio *Komentara*. Taj dodatak imaju bosanske inačice i (nešto drukčije) najstariji srpski tekst *Otkrivenja*, Hil₄₇₄ (uz neke ruske), iz kojih je taj *Komentar* (sekundarno) odstranjen ostavivši svoje tragove u obliku naslova poglavlja i dataka poput ovoga (usp. GRÜNBERG 1996: 178; TRIFONOVA 2022: 329).

Primjer 4.: *Otkrivenje*, između 17,3 i 17,4

žena ūže vidê · gradb veliki est' · iže imat' c(êsar)stvie nad' c(êsa)ri zeml'nimi (BrVO 276a)

vs.

žena juže vidi gradb veliki estb · iže imatb c(êsa)r̃stvie nadb c(êsa)rie zemlbnimi (vidi Rad 39r *vêdi* Hv 145v *v(i)dê* MI 138d)

žena ūže vidê gradb velikyi es(tb) · iže imatb c(ê)s(ar)(b)s)tvie nadb iezkyk velikïimi (Hil₄₇₄ 375r)

grč. ἡ γυνή ἦν εἶδες ἔστιν πόλις ἡ μεγάλη ἢ ἔχουσα τὴν βασιλείαν ἐπὶ τῶν βασιλέων τῆς γῆς. (prema GRÜNBERG 1999: 118).

U retcima Otk 6,5–6 nesumnjiva su oslanjanja navedenih tekstova na različite inojezične matrice (v. Primjer 5.):

Važno je primijetiti da se u istoj rečenici uz uporabu preslavizma *žizьnъ*, osim izbora *mi-lostb* (vs. ohridizam *blagodêtb*, v. ŠIMIĆ 2021: 358), pisar koristi novijim izrazom *životb*. Taj izbor riječi pokazuje da pisar vrlo slobodno odabire među različitim leksičkim oblicima uključujući preslavizme i moravizme/ohridizme. Takav izbor sugerira da su preslavizmi, moravizmi/ohridizmi i slični leksički oblici bez obzira na podrijetlo bili dobro usvojeni u hrvatskoj crkvenoslavenskoj redakciji (usp. MIHALJEVIĆ; ŠIMIĆ 2013).

Primjer 5.: Otkrivenje 6,5–6

imêe mêrilo v rucê svoei · // i slišahь êko gl(a)sь posrêdê četir' životьn' gl(agol)ûcь · hunikьs' pšenice pênezu · i ·v· hunicu ečmene pênezu · i olêê i vina ne vrêdi (BrVO 270a)

drъžaše mirilo vь ruci svoei · // i slišahь êko glasь posridê četiri životnihь g(lago)lûcê hunizь pšenice pinezu · i tri hunizi ečmene pinezu · vina i olê ne vridi (Rad 14r–v mérylo Hv 137v mirêlo MI 131c olyê ne vrêdy Hv 137v oliê ne vrêdi MI 131c)

vs.

imiše mirila v ruci svoei · // i slišahь glasь g(lago)lûcь · dekalitra pš(e)nice srebrniku dekalitrê ečmen'ni srebrniku mas'la i vina ne vredi (BrBer₂ I 173c)

imêše mêrila v rucê svoei · // i slišahь glasь g(lago)lûcь posrêdê ·g· životnihь dakalitra (!) pšenice edinomu (!) pênezu · [nedostaje tekst] vina i olêê ne vrêdi (BrVat₅ 127c)

(...) mêrila v rucê svoei · // i slišahь lêki gl(a)sь posrêdê četirь životnihь rekučь ·

d'volibrica pšenice desetnakomь · i tri dvolibrice eč'men'ne ne vrêdilь budeši desetnakomь i vina i olêê (BrN₂ 135a dvolibrica BrPm 128a)

grč. ἔχων ζυγὸν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ. // καὶ ἤκουσα ὡς φωνὴν ἐν μέσῳ τῶν τεσσάρων ζώων λέγουτων χοῖνιξ σίτου δυναρίου. καὶ τρὶς χοίνικες κριθῶν δυναρίου. καὶ τὸ ἔλαιον καὶ τὸν οἶνον μὴ ἀδικήσης.

lat. *habebat stateram in manu sua // et audivi tamquam vocem in medio quattuor animalium dicentem bilibris tritici denario et tres bilibres hordei denario et vinum et oleum ne laeseris.*

U kontekstu citiranih dijelova valja primijetiti da se BrN₂ ističe jedinstvenim prijevodom, dok u BrMosk I nedostaje taj tekst. U BrN₂ i BrPm latinski izraz *bilibris* preveden je doslovno i to dvojezično kao *dvolibrica*.

Vatroslav Oblak smatra da je u retku Otk 8,13 (*anfjeb* vs. *orьbь*, v. Primjer 6.) riječ o inačicama koje su već poznate iz grčkih kodeksa. Prva inačica (ἄγγελος, *anfjeb*) bila bi usklađena s bizantskom, a druga (αετός, *orьbь*) s aleksandrijsko-italskom redakcijom (OBLAK 1891: 325).

Primjer 6.: Otkrivenje 8,13

vidêh' i slišah' edin' anf(e)lь · parecь posrêdê n(e)b(e)se (BrVO 271a Rad 20r Hv 139v MI 133b)

i viděhь i slišahь jedinogo aggla letajušta posréd(ь) neb(e)si. HM₄₇₄

vs.

slišahь i vidihь edinogo or'la letaúćь meú nebomь (BrBer₂ I 174b BrVat₅ 128c)

i viděhь sliš(a)hь gl(a)sь ed(i)n(o)go or'la leteća posrédě neba (BrMosk I 127c)

i slišahь gl(a)sь edinogo orla t(a)kožde leteća posrédě n(e)ba (BrN₂ 136a)

grč. ἐνὸς ἀγγέλου vs. ἐνὸς ἀετοῦ καὶ εἶδον, καὶ ἤκουσα ἐνὸς ἀγγέλου (ἐνὸς ἀετοῦ) πετομένον ἐν μεσουραμίῃματι

lat. *et vidi et audivi vocem unius aquilae volantis per medium caelum.*

Sljedeća mjesta (Primjeri 7. i 8.) dodatno potvrđuju veze BrVO s bosanskim kodeksima nasuprot hrvatskoglagoljskim inačicama koje su zastupljene u BrBer₂ I.

Primjer 7.: *Otkrivenje* 17,4–5

imući čašu v rucě svoi · isplъn' mr'zosti i skvrъn' · lûboděniê ee // si i na čelêee napisano · taina vavilona velikago · mati lûboděicem' i mr'zostem' z(e)ml'skim' · (BrVO 276a)

imući čašu zlatu vь ruci svoei plъnu mrъzosti i skvrъneniê i lûbodiêniê ee · // I na čelê ei ime napisano taina Vavilona velikago · mati lûbodiicemь i mrъzostemь zemlъnimь (Rad 39rv Hv 145v MI 138d)

vs.

imući čašu zlatu v ruci svoei plnu zlobi · i nečistago bluda z(e)m(a)lnago · // i na češe (!) ei napisano ime taino · vavilonь veli mati blud'nicamь zlobamь z(e)m(a)lnimь (BrBer₂ I 178a).

Treba zamijetiti vitacizam u BrVO (i u bosanskim tekstovima) te u BrBer₂ I, što upućuje na vezu (posrednu ili neposrednu) između BrBer₂ I i nekoga ćiriličnog predloška.

Primjer 8.: *Otkrivenje* 18,13

i krizmi i livana i vina · i masla · i semidala · i pšenice i skota i ovьc' i kon' i kolesnicь i tēlesь · [...] i d(u)šь čl(o)věčь (BrVO 277d)

vs.

muro i livanь vino i olêi smidalь i pšenice skotь i koni rodь d(u)še čl(ovê)kь · (BrBer₂ I 178c)

i hrizmi, i livana, i vina, i olê, i smidala, i pšenice, i skota, i ovacъ, i konъ, i redovъ (!), i têlesъ, i d(u)šъ čl(o)v(êčъ)skihъ (Rad 42v Hv 146v/147r MI 139d)

i mîra · vina i masla · smidalja i pšenice i skota i ov'cъ · i konъ rodъnъ (!) i têlesъnъ razlyčъnъ večîi d(u)šъ čl(o)v(ê)kъ (Hil₄₇₄ 376r)

grč. καὶ κιννάμωμον καὶ ἄμωμον καὶ θυμιάματα καὶ μύρον καὶ λίβανον καὶ οἶνον καὶ ἔλαιον καὶ σεμίδαλιν.

lat. *et cinnamomum et amomum et odoramentorum et unguenti et turis et vini et olei et similiae et tritici.*

Raznolik izbor riječi u navedenome odlomku (Primjer 8.), kao što su *krizma* BrVO, *hrizma* Rad, Hv vs. *muro* BrBer₂ I, *myro* Hil₄₇₄ vs. *pomasъt* BrVat₅ vs. *masъt* BrN₂, zahtijeva temeljitu analizu i tumačenje koja za sada nije provedena. Posebno treba obratiti pozornost na kontrastne izbore u istome citatu poput *maslo* BrVO, Hil₄₇₄ vs. *olêi* BrBer₂ I, *olê/oliê* bos. Isto je tako važno primijetiti uporabu grecizma *semidalin*, prisutna u svim navedenim rukopisima (MIHALJEVIĆ 1997: 119), a poznat je i makedonskoj redakciji (CRVENKOVSKA 2015: 503). Zanimljivo je uočiti različite načine nespretnoga preuzimanja izraza ρεδῶν iz grčkoga i *raedarum* iz latinskoga (s iznimkom u BrVO). Svi ti primjeri ukazuju na srodnost BrVO i bosanskih kodeksa, a tim više su značajni što ih drugi kodeksi omišaljsko-krčke skupine (BrVb₁, BrVb₂, BrPad) nemaju. Istodobno se BrVO (kao i bosanski kodeksi) po tim primjerima razlikuje od ostalih hrvatskoglagoljskih prijepisa koji se više oslanjaju na latinske izvore ili drukčije ćirilične predloške. Treba spomenuti i da se na nekim mjestima bosanski kodeksi ne slažu s BrVO, ali se slažu s nekim drugim hrvatskoglagoljskim kodeksima, kako će se niže pokazati u slučaju BrBer₂ I.

5. BREVIJAR VIDA OMIŠLJANINA I PRIJEPISI U KOJIMA JE PRISUTNIJI UTJECAJ VULGATE

U BrVO 270b, Otk 6,13 (spomenutom u 1. poglavlju ovoga rada), gdje se ispravlja *put-* (umj. *pup-*) u *list'e* (nasuprot bos. *pupi* Rad 15v MI 132a *pupy* Hv 138r), može se pretpostaviti utjecaj nekoga drugog hrvatskoglagoljskog prijepisa, možda sličnoga onomu u BrVat₅. Nadalje, BrVat₅ i BrN₂ imaju na tome mjestu *listvie* (*listvie* Vat₅ 127d BrN₂ 135ab), a BrMosk I 127a *debelke*, dok u BrBer₂ I nedostaje tekst. U BrVO je došlo do zamjene sličnih glagoljskih slova **ꝛꝛ** i **ꝛꝛ**.

Na to se može nadovezati analiza BrN₂ koja je prema neposrednim predlošcima trenutačno najlakše određiva, dok to za BrVO još uvijek nije sasvim moguće. U BrVO se izmjenjuju prečesto i prepoznatljive matice, a još uvijek ima dovoljno neuhvatljivih elemenata. Naime, BrN₂ se jasno oslanja na dvije glavne podloge. Jedna je od njih bliska BrVO, dok je druga vrlo vjerojatno povezana s BrMosk I, koji se među hrvatskoglagojskim tekstovima ističe po dosljednoj latinizaciji i može se izdvojiti kao poseban kodeks. To postaje očito u primjeru već spomenute korekcije kojom se oblik iz BrVO *pupi* (tj. *put-*) u BrN₂ zamjenjuje oblikom *listvie*, kao i u dijelu u kojemu BrVO i drugi kodeksi omišaljsko-krčke skupine posežu za grubom pogreškom (Otk 2,2) pišući pre-slavski prilog *elmaže* umjesto imenice *laže* (grč. εὔρεις αὐτοὺς ψευδεῖς, lat. *invenisti eos mendaces*), a što se u BrN₂ naknadno ispravlja.

BrN₂ slijedi BrMosk I u jedinstvenim prijevodima: *ēblka* i *ēdotvorь*, dok BrPm (14./15. st.) i BrMosk I (sredina 15. st.) prevode *listvie* (*pupove*) kao *debelke*, što bi ukazivalo na to da se taj prijevod pojavljuje ranije jer je BrPm stariji od BrMosk I. Dakle, BrN₂ bio bi najprjelazniji tekst, koji kombinira najkonzervativniji predložak (neki blizak BrVO) s predloškom najbliskijim latinskome tekstu (BrMosk I). Prepoznatljiva su, iako znatno rjeđa, mjesta na kojima se BrN₂ dodiruje i s BrPm (*vsedržitelь* Otk 1,8; *blagodētь* i *milostь* Otk 1,4; *dvolibrice* za lat. *bilibris* Otk 6,6), ali i s BrVat₅.

BrVat₅ čini se ekskluzivnijim među inačicama koje se drže *Vulgate*. Stoga se može smatrati etalonom za neke hrvatskoglagojske tekstove, a ponajviše i naj-dosljednije za BrBer₂ I. To potvrđuju i njihove zajedničke pogreške, kao što je zamjena izraza *ēsti otaini skrvenie* izrazom *ēsti ot manini skrvenie* u BrVO i dr. (Otk 2,17), ili pak *ustь* umjesto *uzdb* (Otk 14,20). U Otk 3,18 (Primjer 9.) BrBer₂ I zamjenjuje slična slova (III i IIII) preuzimajući pogrešno tekst od BrVat₅ kao *k tem'* umjesto *klemь* BrVat₅ (također u Hil₄₇₄) prema *mastiū* u BrVO te *kuriemь* Hv i Rad (i *kuluriemь* Ml; iskrivljeno, prema grč. κολλούριον, lat. *collyrio*).

Primjer 9.: *Otkrivenje* 3,18

k tem' (!) *da ob'lepiši oči tvoi da prozriši* (BrBer₂ I 172c)
i klemь oblēčiši oči da prizriši (BrVat₅ 126d, i *kliemь oblēpiši oči tvoi da ne vyd/i/ši* Hil₄₇₄ 367v)
i mastiū pomaži oči tvoi · da zriši (BrVO 267c)
i kuriemь pomaži oči tvoi da prozriši (Hv 136r, Rad 9v, *kuluriemь* Ml 130b).

Veza istarskoga BrBer₂ I s ličkim BrVat₅ potvrđuje živu komunikaciju između hrvatskoglagoljskoga sjevera i juga, čak i preko vremenskih granica (usp. BADURINA STIPČEVIĆ 2021: 143–144).

Iako se BrVat₅ datira u sredinu (ili zadnju četvrtinu) 14. st., on sadržava i niz jezičnih inovacija poput *ê* umjesto *azb*, *ki* umjesto *iže*, *kromê* umjesto *razvé* (*tbkmo*) i slično. Takve su inovacije rijetke u BrBer₂ I, koji je nastao u 15. st., i u BrVO iz 1396. godine. Unatoč tomu, samostalnost BrBer₂ I očituje se u određenim individualnim tekstnim rješenjima i mjestima na kojima dijeli sličnosti s bosanskim inačicama *Otkrivenja*, često suprotno tekstu BrVO, a ta razlika postaje izrazitija pri kraju knjige.

Zanimljive su i određene pogreške koje upućuju na veze među BrBer₂ I i nekim drugim hrvatskoglagoljskim prijepisima (osim BrVat₅). Na primjer, u Otk 3,16 pojavljuje se *sutepatъ* umjesto *suteplъ* BrN₁ 136b (koji se u ovome radu gotovo ne citira) vs. *ubumarenъ* BrVO 267c, *obomarenъ* BrVat₅ 126c, bos. *obumarenъ* (Rad 9v Hv 135v MI 130a), lat. *tepidus*, grč. *χλιαρός*.

6. ZAKLJUČAK

Ovaj kratak pregled istraživanja pokazuje veliku leksičku i tekstnu raznolikost prijepisa hrvatskoglagoljske knjige *Otkrivenje*, složenost njihovih suodnosa, a time i njihovu važnost u rješavanju bitnih paleoslavističkih pitanja. Među tim pitanjima ističu se:

- pitanje tehnike prevođenja u svakome pojedinom prijepisu
- pitanje norme u pojedinim tekstnim vrstama
- pitanje statusa preslavizama (ne samo) u hrvatskoglagoljskoj tradiciji
- pitanje o prvome slavenskom prijevodu (arhetipu) ove knjige i njegove provenijencije.

Svojedobno je Josip Leonard Tandarić iznio pretpostavku da se rekonstrukcija cjelovite hrvatskoglagoljske *Biblije*, a time i *Otkrivenja*, može temeljiti na analizi najstarijega hrvatskoglagoljskog misala *Illirico 4* i najstarijega hrvatskoglagoljskog brevijara BrVb₁ zajedno s BrVO zbog njihove starosti, raznolikosti, opsega, broja i dužine čitanja u njima, ističući: »Tako se za brevijar Vida Omišljanina, zbog duljine njegovih čitanja, može reći da je to u neku ruku hrvatskoglagoljska Biblija, dakako u onoj mjeri u kojoj je sačuvana« (TANDARIĆ 1993: 324).

Tek će temeljita analiza svakoga od hrvatskoglagoljskih prijepisa knjige *Otkrivenje* ili barem glavnih predstavnika njihovih skupina otkriti konkretni

pristup svakoga od njihovih pisaca. Čini se da nijedan drugi hrvatskoglagojski liturgijski tekst nema tako velik broj inačica.

Taj korpus nudi zanimljiv materijal i za stručnjake koji se bave prevođenjem u srednjemu vijeku jer obuhvaća kombinaciju prijevoda raznorodnih provenijencija iz različitih razdoblja crkvenoslavenskoga jezika počevši od najstarijega s grčkoga preko kasnijih slavenskih prijevoda i prerada pa sve do njihova prilagođavanja latinskim izvornicima na hrvatskoglagojskome području.

IZVORI

Hrvatskoglagojski prijepisi knjige *Otkrivenje*:

BrBer₂I = *Drugi beramski (ljubljski) brevijar*, 15. st., Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, I. dio, sign. *Ms 163* (stara sign. *C 163a/2*). Izdanje: MIHALJEVIĆ 2018.

BrMosk I = *Moskovski brevijar*, oko g. 1441. – 1443., Moskva, Rossijskaja gosudarstvenaja biblioteka, Sobranie Sevastjanova, I. dio, sign. *F.270, br. 51*.

BrN₁ = *Prvi novljanski brevijar*, 1459., Novi Vinodolski, Župni ured.

BrN₂ = *Drugi novljanski brevijar*, 1495., Novi Vinodolski, Župni ured.

BrPad = *Padovanski brevijar*, sredina 14. st., Padova, Biblioteca Universitaria, sign. *MS 2282*.

BrPm = *Pašmanski brevijar*, druga polovica 14. st. i 15. st., Zagreb, Arhiv HAZU, sign. *III b10*.

BrVat₅ = *Peti vatikanski brevijar*, sredina 14. st., Biblioteca Apostolica Vaticana, sign. *Borg. illir. 5*.

BrVb₁ = *Prvi vrbnički brevijar*, početak 14. st., Vrbnik, Župni ured.

BrVb₂ = *Drugi vrbnički brevijar*, treća četvrtina 14. st., Vrbnik, Župni ured.

BrVO = *Brevijar Vida Omišljanina*, 1396., Beč, Österreichische Nationalbibliothek, sign. *Cod. slav. 3*. Izdanje: JURIC KAPPEL; KAPPEL; VELA 2023.

Ćirilični (bosanski) prijepisi knjige *Otkrivenje*¹⁰

Hv = *Hvalov zbornik*, 1404., Bologna, Biblioteca Universitaria, sign. *3575B*. Izdanje: GOŠIĆ i dr. 1986.

Ml = *Mletački zbornik*, početak 15. st., Biblioteca Marciana, sign. *Cod. or. 227 (=168)*. Izdanje: PELUSI 1991; NAKAŠ 2020.

Rad = *Radosavljev zbornik*, sredina 15. st., Biblioteca Apostolica Vaticana, sign. *Ms. Fondo Borgiano Illirico N° 12*. Izdanje: NAZOR 2008.

¹⁰ Akronimi bosanskih kodeksa preuzeti su iz izdanja *Zbornika krstjanina Radosava* (NAZOR 2008).

Hil₄₇₄ = srpski prijepis iz *Hilandarske zbirke*, posljednja četvrtina 14. st., manastir Hilandar, sign. N° 474. Izdanje: TRIFONOVA 2022.

Rum = ruski prijepis iz *Rumjancevljeve zbirke*, početak 14. st., Moskva, RGB, sign. *Fond 256, N° 8*.

LITERATURA

- BADURINA STIPČEVIĆ, V. 2021. Tekstološke osobine *Drugoga beramskog brevijara* u kontekstu drugih hrvatskoglagoljskih brevijara. M. Mihaljević; A. Radošević (ur.). *Studije o Drugome beramskom brevijaru*. Zagreb: Staroslavenski institut, 143–154.
- BAKMAZ, I. 2004. Biblijska čitanja u hrvatskoglagoljskim brevijarima. M. A. Dürrigl; M. Mihaljević; F. Velčić (ur.). *Glagoljica i hrvatski glagolizam: Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa povodom 100. obljetnice Staroslavenske akademije i 50. obljetnice Staroslavenskoga instituta (Zagreb-Krk 2. – 6. listopada 2002.)*. Zagreb – Krk: Staroslavenski institut – Krčka biskupija, 139–149.
- BAUEROVÁ, H. 1991. Neslovanské předlohy charvátskohlaholských breviárních textů. *Listy filologicke 114 (1)*: 13–24.
- BIBLIA 1975 = *Biblia sacra iuxta vulgatum versionem*. 1975. Tomus II: Proverbia–Apokalypsis. Stuttgart: Württembergische Bibelanstalt.
- CRVENKOVSKA, E. 2015. Veze između hrvatskoglagoljske i makedonske pismenosti. V. Badurina Stipčević; S. Požar; F. Velčić (ur.). *Hrvatsko glagoljaštvo u europskom okružju : Zbornik radova Međunarodnoga znanstvenoga skupa povodom 110. obljetnice Staroslavenske akademije i 60. obljetnice Staroslavenskoga instituta (Krk, 5. i 6. listopada 2012.)*. Zagreb: Staroslavenski institut, 499–514.
- GOŠIĆ, N.; B. GRABAR; V. JERKOVIĆ; H. KUNA; A. NAZOR. (priř.). 1986. Hvalov zbornik – *Faksimil – Transkript i komentar*. Sarajevo: Svjetlost – Akademija nauka i umjetnosti BiH.
- GRÜNBERG, K. 1996. *Die kirchenslavische Überlieferung der Johannes-Apokalypse*. Frankfurt am Main [u.a.]: Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften.
- GRÜNBERG, K. 1999. *Die Apokalypse. Edition zweier Hyparchetypi. (= Die slawischen Sprachen 59)*. Salzburg: Institut für Slawistik der Universität Salzburg.
- JURIC' KAPPEL, J. 2002. Bosanske apokalipse u svome (južno)slavenskom kontekstu. *Wiener slavistisches Jahrbuch 48*: 75–94.
- JURIC' KAPPEL, J. 2004. Hrvatskoglagoljske apokalipse. M.-A. Dürrigl; M. Mihaljević; F. Velčić (ur.). *Glagoljica i hrvatski glagolizam : Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa povodom 100. obljetnice Staroslavenske akademije i 50. obljetnice Staroslavenskoga instituta (Zagreb – Krk, 2.–6. listopada 2002.)*. Zagreb – Krk: Staroslavenski institut – Krčka biskupija, 183–190.
- JURIC' KAPPEL, J.; G. KAPPEL; J. VELA (ur.). 2023. *Brevijar Vida Omišljanina. Hrvatskoglagoljski rukopis iz 1396. godine. 1. dio. Sv. 2: preslovljeni tekst*. Zagreb: Staroslavenski institut.

- MIHALJEVIĆ, M. 1997. Jezična slojevitost Brevijara Vida Omišljanina iz 1396. godine. *Filologija* 29: 119–138.
- MIHALJEVIĆ, M. 2015. O jeziku *Drugoga vrbničkoga brevijara*. V. Badurina Stipčević; S. Požar; F. Velčić (ur.). *Hrvatsko glagoljaštvo u europskom okružju : Zbornik radova Međunarodnoga znanstvenoga skupa povodom 110. obljetnice Staroslavenske akademije i 60. obljetnice Staroslavenskoga instituta (Krk, 5. i 6. listopada 2012.)*. Zagreb: Staroslavenski institut, 535–575.
- MIHALJEVIĆ, M. (prir.). 2018. *Drugi beramski brevijar. Hrvatskoglagoljski rukopis 15. stoljeća. 1. dio. Sv. 2: transliteracija*. Zagreb: Staroslavenski institut.
- MIHALJEVIĆ, M.; M. ŠIMIĆ. 2013. Preslavizmi u hrvatskoglagoljskim tekstovima. M. Turk (ur.). *A tko to ide? Hrvatski prilozi XV. međunarodnom slavističkom kongresu*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Hrvatsko filološko društvo, 11–23.
- NAKAŠ, L. (red.). 2020. *Srednjovjekovni spomenik bosanske pismenosti. Mletački zbornik. Ćirilica i latinična transkripcija*. Sarajevo: Mladinska knjiga.
- NAZOR, A. (prir.). 2008. *Radosavljeva bosanska knjiga: Zbornik krstjanina Radosava. (= Forum Bosnae 42)*. Sarajevo: Međunarodni Forum Bosna.
- NESTLE, E.; K. ALAND. 1993. *Novum Testamentum Graece*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
- OBLAK, V. 1891. Die kirchenslavische Übersetzung der Apokalypse. *Archiv für slavische Philologie XIII*: 321–361.
- PANTELIĆ, M. A. 1967. Prvotisak glagoljskog misala iz 1483. prema Misalu kneza Novaka iz 1368. *Radovi Staroslavenskoga instituta* 6: 5–108.
- PELUSI, S. 1991. *Novum Testamentum Bosniacum Marcianum*. Padova: Editoriale Programma.
- RIBAROVA, Z. 1987. Knjiga proroka Jone. *Slovo* 37: 123–159.
- STANKOVSKA, P. 2012. Odkaz prešlavske škole v chorvatskocirkevnėslovanských liturgických památkách. *Prešlavska knižovna škola* 12: 76–89.
- ŠIMIĆ, A.; J. VELA. 2021. From Little Chapters to the Big Questions: How Were the Croatian Glagolitic Breviaries and Missals Compiled. *Slovo* 71: 121–168.
- ŠIMIĆ, M. 2021. Leksik *Drugoga beramskog brevijara*. M. Mihaljević; A. Radošević (ur.). *Studije o Drugome beramskom brevijaru*. Zagreb: Staroslavenski institut, 351–364.
- TANDARIĆ, J. L. 1993. *Hrvatskoglagoljska liturgijska književnost. Rasprave i prinosi*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- TRIFONOVA, I. 2022. = I. ТРИФОНОВА. 2022. *Ръкописната традиция на Книга Откровение сред южните славяни. Част I: Сръбският препис от края на XIV в.* София: Българска академия на науките – Кирило-методиевски научен център. [R"kopisnata tradiciâ na Kniga Otkrovenie sred ũznite Slavâni. Čast I: Sr"bskiât pre-pis ot kraâ na XIV v. Sofiâ: B"lgarska akademiâ na naukite – Kirilo-metodievski nau-čen cent'r.]
- VELA, J. 2023. *Spas-tradicija. Otkrivanje najstarije hrvatske crkvenoslavenske književnosti*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Staroslavenski institut.

ZARADIJA KIŠ, A. 1997. *Knjiga o Jobu u hrvatskoglagoljskoj književnosti*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo – Matica hrvatska.

Summary

Jagoda JURIC' KAPPEL

THE TRANSLATION AND EDITING PROCESS OF CROATIAN GLAGOLITIC SCRIBES IN BREVIARY VERSIONS OF THE *BOOK OF REVELATION*

This paper shows the relationship between selected Croatian Glagolitic breviary versions of the *Book of Revelation* and their Church Slavonic and foreign-language photographs. From them, different individual translation and editing procedures can be recognized. The versions from the *Breviary of Vid Omišljanin* (BrVO) and his Krk group (BrVb₁, BrVb₂, and BrPad) stand out as the only ones among the Croatian Glagolitic breviaries that rely on very old Church Slavonic texts similar to Bosnian texts. Based on the analysis conducted in the paper, all these versions can be divided into four groups: 1) BrVO, BrVb₁, BrVb₂, and BrPad; 2) BrVat₅ and BrBer₂ I; 3) BrN₂; 4) BrMosk I. A similar classification is confirmed if one is to consider other biblical books.

Keywords: Croatian Glagolitic breviaries, *Book of Revelation*, scribal norm, preslavisms, lexical and textual differences, translation and processing procedures

Jagoda JURIC' KAPPEL
Vienna (Austria)
jagoda.kappel@univie.ac.at